

Катерина Лук'янець

РАДЯНСЬКА РАЙОННА ПРЕСА ЧЕРНІГІВЩИНИ У 1932–1933 РОКАХ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

DOI: 10.5281/zenodo.4018438

© К. Лук'янець, 2020. СС BY 4.0

Мета дослідження – аналіз радянської районної преси 1932–1933 рр. як джерела для вивчення історії Голодомору-геноциду на прикладі місцевої періодики Чернігівщини. **Методологічною основою дослідження** стали принципи історизму, об'єктивності, комплексності та системності. Для виконання поставлених завдань використано загальнонаукові (класифікація, систематизація, комплексність) та спеціально-історичні методи (проблемно-хронологічний, ретроспективний, структурно-функціональний, статистико-аналітичний). **Наукова новизна** полягає в розробці теми, що не отримала комплексного та всебічного висвітлення в історичній науковій літературі. Виділено основні інформативні напрямки у районній пресі Чернігівщини та встановлено їхні якісні показники, що можуть бути корисними для вивчення Голодомору-геноциду. **Висновки.** Аналіз радянської районної преси Чернігівщини дозволяє здійснити дослідження різних аспектів подій 1932–1933 рр. як злочину геноциду українців. Місцева періодика містить багатий джерельний потенціал щодо вивчення процесів примусового вилучення продовольчих культур у селян, так званих хлібозаготівель, картоплезаготівель, збору мірчука, насінневого матеріалу тощо, які у 1932–1933 рр. були інструментами чинення геноциду українців, адже створювали для них життєві умови, несумісні з життям. Також у ній знайшли відображення діяльність низових виконавців хлібозаготівель; опір українців комуністичному режиму; застосування політичних репресій проти українського народу; способи виживання під час Голодомору-геноциду.

Ключові слова: Голодомор, Чернігівська область, районна преса, історичні джерела.

Поглиблення наукового і теоретичного рівня вивчення Голодомору-геноциду українського народу вимагає залучення до наукового обігу джерел, що раніше аналізувалися істориками фрагментарно, а чи й взагалі були випущені з поля зору як другорядні. До специфічних матеріалів, що допомагають заповнити прогалини в історії України ХХ ст. та водночас можуть бути самостійним предметом вивчення, належить преса, що була рупором компартійної системи. Нині постала актуальна необхідність критичного переосмислення районної преси як історичного джерела для дослідження подій 1932–1933 рр.

Тогочасна періодика потребує особливо прискіпливої критики та верифікації, адже вона була одним із головних знарядь впровадження в життя політики комуністичної партії. У сільськогосподарських районах УСРР це означало, що газети були інструментом «боротьби» за суцільну колективізацію, ліквідацію так званої «глитайні» як класу. Щоб покладені на пресу функції вона виконала сповна, було запроваджено жорстку цензуру, сформовано мережу відданих працівників. Преса 1930-х рр. використовувалася для маскуванню злочину Голодомору-геноциду, прямої інформації про голодування, а тим паче про масову смертність від голоду, сторінки районних газет не містять. Попри це, місцева періодика є цінним комплексним та синтетичним джерелом для вивчення суспільно-політичних процесів, зокрема й злочинних дій комуністичної влади щодо українців.

Окремі аспекти дослідження газетних публікацій як джерела вивчення Голодомору-геноциду знаходимо у загальних працях, присвячених радянській пресі¹. Періодику початку 1930-х рр. розглянуто у дослідженнях з її локальної історії². Частина наукових розвідок стосується визначення ідеологічного впливу газет на населення та з'ясування ролі преси у процесі денаціоналізації українського села³. Такі праці, по-перше, належать переважно перу соціологів, журналістів, філологів, значно менше – істориків; по-друге, вони не мають на меті дослідження комуністичної районної преси як джерела вивчення Голодомору 1932–1933 рр. І тільки нині набуває поширення вивчення важливих аспектів Голодомору-геноциду на базі районної періодици окремих областей УСРР. Зокрема, науковим дослідженням Голодомору на Чернігівщині на матеріалах місцевої преси займається Михайло Костів⁴.

Районна преса як найпотужніша мережа партійної періодици почала формуватися на початку 1930-х рр. Якщо 1930 р. в УСРР видавалося 555 україномовних газет, то 1931-го – 980, 1932-го – 1278, 1933-го – 1721, 1934-го – 1860 газет⁵; більшість із них – районні видання. У Чернігівській області (утворена 15 жовтня 1932 р.) виходило друком 36 районних газет. «Районка» була друкованим органом районних партійних комітетів (далі РПК), райвиконкомів (далі РВК), райпрофрад, райкомів комсомолу, політвідділів машинно-тракторних станцій (МТС). Вони визначали та контролювали редакційну політику газетних колективів.

Газети Чернігівщини 1930-х рр., як і вся преса тоталітарного СРСР, підлягали цензурним обмеженням, подавали інформацію дозовано та уніфіковано. Низові видання були максимально шаблонізовані – від однотипності найменувань газет (наприклад, на Чернігівщині Березнянська, Талалаївська та Ічнянська «районки» мали назву «За більшовицькі темпи», «Соціалістичним наступом» були названі газети Варвинського, Сновського та Іваницького районів) до типових форм подання матеріалів у них. Районна преса області друкувалася з різною періодичністю. У 1932–1933 рр. на Чернігівщині видавалися три щоденні газети («Більшовик» (орган Чернігівського обкому КП(б)У), «Правда Прилуччини» та «Комуна» (Конотопська «районка»). Решта районних видань виходила 10–15 разів на місяць.

Тематика газетних матеріалів диктувалась партійною політикою на селі. Ще восени 1931 р. було визначено місце місцевої періодици в організації хлібозаготівель: «піднести на належну височінь партійно-виховну роботу навколо хлібозаготівель»⁶. Тоді ж було сформульовано її політичне завдання: «на основі

¹ Рудий Г. Періодика України 1917–1940 рр. як історичне джерело. *Бібліотечний вісник*. 2008. № 1. С. 29–35; Попова О. Функціонування газетної періодичної преси Радянської України (кінець 1920-х – 1930-х рр.): тенденції, механізми, практики. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць*. 2013. Вип. 68. С. 53–59.

² Герман І. Запорізька преса 20–40-х рр. ХХ ст.: жанрово-стильові особливості: Автореф. дис. ... канд. філолог. наук: 10.01.08. Київ, 2003. 18 с.; Ульянова К. Преса Луганщини 1917–1938 років: становлення та основні тенденції розвитку: Дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.04. Запоріжжя, 2009.

³ Сипченко І. Районна преса Сумщини 30-х рр. ХХ ст. як засіб ідеологічного впливу на маси. *Образ*. 2015. Вип. 1. С. 130–137; Сипченко І. Феномен «ворога народу» у місцевій пресі Сумщини 30-х рр. ХХ століття: особливості культивування та еволюція образу. *Образ*. 2014. Вип. 15. С. 122–129; Тимошик М. Місцева преса як чинник комунізації та денаціоналізації українського села довоєнної доби. *Сіверянський літопис*. 2016. № 4. С. 164–178; Тимошик М. Районні газети як організатори сількорівського руху в умовах ствердження в Україні комуністичної системи. *Сіверянський літопис*. 2017. № 4. С. 215–222.

⁴ Костів М. Хлібозаготівельна кампанія 1932 року на Чернігівщині (за матеріалами місцевої преси). *Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції «Штучні голоди в Україні в ХХ столітті»* (Київ, 16 травня 2018). С. 165–170; Костів М. Антирелігійна пропаганда на шпальтах преси Чернігівщини на початку 30-х років ХХ ст. *Література та культура Полісся. Збірник наукових праць*. 2017. Вип. 88. С. 194–202.

⁵ Рудий Г. Періодика України 1917–1940 рр. як історичне джерело. *Бібліотечний вісник*. 2008. № 1. С. 32, 34.

⁶ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 4184. Арк. 30.

конкретного матеріалу розгорнути нещадну боротьбу з куркульськими впливами, махінаціями куркульських агентів проти хлібозаготівель, з прихованням, розкраданням хліба, боротьбу за мобілізацію колгоспних, бідняцько-середняцьких мас на бойове більшовицьке виконання планів як колгоспами, так і одноосібним сектором, на розгорнутий наступ проти куркуля і його агентури, за посилення пильності до виступів класового ворога»⁷. Це пояснює, чому районна преса містить найбільш цінну та вичерпну інформацію з питань хлібозаготівель – процесу примусового вилучення зернових культур у селян під час Голодомору-геноциду.

Простої фіксації на шпальтах газет окремих фактів «класової боротьби навколо хлібозаготівель» було замало. Компартія вимагала від районних видань «більшовицької боротьби з глитаєм і його агентурою – опортуністами»: випадки невиконання хлібозаготівель мали бути розслідувані до кінця, «винуватці» – притягнуті до відповідальності, а у пресі – надана політична оцінка таким «злочинним діям»⁸. Ті редакції районних газет, що під час Голодомору, окрім висвітлення перебігу хлібозаготівель, організовували робсьькорівські рейди та надсилали у села бригади своїх працівників для участі у вилученні збіжжя, отримували матеріальні та моральні заохочення⁹.

У січні 1933 р. у відповідь на лист секретаря ЦК КП(б)У М. Хатаєвича¹⁰ з критикою роботи редакцій місцевих газет райпарткоми ухвалили постанови щодо активізації ролі низової преси в процесі хлібозаготівлі. Зокрема, це засвідчує постановова Іваницького РПК КП(б)У від 8 січня 1933 р., згідно з якою редакція районної газети мусила розгорнути на своїх сторінках «показ боротьби парторганізацій сіл та колгоспів за виконання плану хлібозаготівель», викривати її «злісних саботажників», широко висвітлювати рейди буксирних бригад¹¹.

Питанню хлібозаготівель відводилися передовиці районних газет. Місцева преса друкувала та популяризувала постанови, відозви, телеграми ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У, обкому та районного комітету партії щодо вилучення хліба, висвітлювала проблеми, що повсюдно виникали з його виконанням, особливо в одноосібному секторі. Окрему увагу на шпальтах газет приділялося так званим «твердоздавцям» і «контрактантам».

Інформативність районної преси стосовно організації, перебігу, наслідків хлібозаготівель була настільки комплексною та деталізованою, що її у своїх донесеннях використовували навіть уповноважені з хлібозаготівель Наркомзему. Матеріали з підзаголовком «на основі місцевої преси» (довідки про перебіг збирання врожаю, стан його охорони, настрої місцевих керівників та селян, «куркульський» спротив, саботаж хлібозаготівель тощо) надходили зі сторінок газет одразу до інформаційного сектору ЦК КП(б)У¹². Також під час Голодомору Наркомат юстиції пропонував якнайширше використовувати матеріали преси «з хлібозаготівельного фронту» для негайного реагування на факти, що вимагали втручання органів юстиції¹³.

Районна преса Чернігівщини не була винятком. У ній можна знайти детальну інформацію про перебіг хлібозаготівель: плани, кількісні результати вилучення збіжжя у селах, сільрадах, колгоспах, по одноосібному сектору. Вивчення районних газет області дозволяє: прослідкувати динаміку та рівень виконання хлібоза-

⁷ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 4183. Арк. 146.

⁸ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5285. Арк. 47.

⁹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5870. Арк. 97.

¹⁰ Хатаєвич М. До всіх редакторів обласних і районних газет. До обкомів і райкомів КП(б)У. Робсьькор-ударник. 5 січня 1933 р. № 1. С. 1.

¹¹ Піднести роботу районної та сільської преси в боротьбі за хліб, за організаційно-господарче зміцнення колгоспів. *Соціалістичний наступ*. Іваниця. 8 січня 1933 р. № 2. С. 2–3.

¹² ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5754. Арк. 89–110.

¹³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5488. Арк. 35.

готівель (як загалом окремим районом, так і кожним його населеним пунктом); з'ясувати рівень організаційної ролі низових представників комуністичної влади у здійсненні Голодомору-геноциду; простежити конкретні факти вилучення продовольства у селян; визначити «вирішальні» населені пункти району для хлібозаготівель, на яких спрямовувалася вся лють репресій компартії.

Однією зі складових механізму, спрямованого на вбивство українців голодом, було вивезення (в рахунок хлібозаготівель) насінневих фондів колгоспів та одноосібників. Вилучивши в українському селі не тільки всі зернові запаси, а й майже все продовольство, довівши людей до труподства та канібалізму, комуністичний режим вчинив геноцидні дії проти українців. На виконання постанови ЦК ВКП(б) від 5 лютого 1933 р. про офіційне закінчення в Україні хлібозаготівельної кампанії було дано старт збору насіння для весняної сівби, який здійснювався випробуваними репресивними методами.

17 січня 1933 р. ЦК КП(б)У надіслало Чернігівському обкому телеграму із вказівкою розпочати друк у обласній газеті зведень про виконання плану формування насінневого фонду¹⁴. Районна преса Чернігівщини відреагувала публікаціями про формування – «мобілізацію» – насінневого фонду. Місцеві газети винесли на передній план тему планів, підготовки та перебігу засівної кампанії, особливо боротьбу «за повернення розкраденого колгоспного хліба», суцільну колективізацію та «ліквідацію куркульства як класу»¹⁵.

Матеріали з питань сівби розподілялися в районній періодиці на блоки: формування насінневого фонду, укладення виробничих планів, підготовка реманенту, тягової худоби, формування постійних виробничих колгоспних бригад. Шпальти газет рясніють штампом «мобілізація насінневого фонду – друга заповідь селянина». Як і під час «боротьби преси за хліб», весняна посівна висвітлювалась щоденно (конкретні випадки підготовки до сівби, зведення про перебіг сівби в районі, організація буксиру відсталих ділянок роботи, організація соцзмагання між окремими колгоспами і сільрадами). Водночас редакції районних газет максимально акумулювали матеріали сількорів. Завданням останніх було «рішуче виявляти неполадки, халатність, зловживання в справі проведення сівби, виявляти і бити по опортуністичному ставленню до виконання планів сівби, виявляти конкретних шкідників»¹⁶. Уже взимку 1933 р. газети сповіщали голодних селян, що вони не повинні чекати на повернення режимом вилученого насіння, преса мусила «рішуче бити по всяких сподіванках на те, що насіння дасть держава, та організувати оперативну роботу за мобілізацію насінфондів на місці»¹⁷.

Певне місце на сторінках періодичних видань під час Голодомору відводилося висвітленню вилучення мірчука – форми місцевого натурального податку з млинів за кожен пуд змеленого зерна. Газети висвітлювали факти «розкрадання та розбазарювання» мірчука, публікували конкретні прізвища, сповіщали про арешти та притягнення до суду цих осіб¹⁸.

У газетній періодиці досить докладно віддзеркалено процес організації сільського активу «на боротьбу за хліб». Завдяки місцевим газетам дізнаємося про роль низових виконавців хлібозаготівель – голів та членів сільрад, колгоспів, «буксирників», комсомольців, 10-ти і 20-хатників, отримуємо персональну інформацію про них (життєписи, біографічні дані, характеристики). Статті під заголовками «Приклад Кузьменка та Вакули повинні наслідувати трудящі одноосібники», «Ділова боротьба за хліб», «Кращі ударники хлібозаготівельного фронту»,

¹⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6216. Арк. 21.

¹⁵ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 4183. Арк. 55.

¹⁶ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 4184. Арк. 2.

¹⁷ До всіх обкомів і райпарткомів, до редакторів центральних і обласних газет. *Робселькор-ударник*. 2 лютого 1933 р. № 3. С. 1.

¹⁸ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5384. Арк. 219.

«Виявлено перехований хліб у куркулів», «Тесенко Іван кращий вартовий соц. урожаю», «Штурмом буксирних бригад – в бій за хліб», «Наслідуйте приклад кращих» тощо заохочували поповнювати загони активістів. Преса інформувала про належну оцінку режимом «внеску» низових виконавців геноциду. Наприклад, у Менському районі за виконання і перевиконання хлібозаготівель голови сільрад, колгоспів та партосередків отримали путівки на курорти Одеси та Криму, а сільський актив був премійований дефіцитним крамом¹⁹. Премійовано промисловими товарами низку колгоспників та контрактантів Недригайлівського району, які після вивершення свого плану хлібозаготівлі пішли працювати у буксирні бригади на кутки, відбираючи останнє в односельців²⁰. Отримали премії керівники куткових бригад у Сновському районі²¹ та передовики «хлібозаготівельного фронту» Ніжинського району²².

Шпальти районних газет містять висвітлення перебігу геноциду. В першу чергу це стосується матеріалів сількорів, які, аби додати яскравості барв, включали у свої дописи вислови «злочинців радянської влади», а насправді простих людей. Їхня пряма мова: «все збіжжя вже забрали, нічого не залишивши», «хліба немає, нічого їсти, і сіяти нічим», «хліб забрали, нас залишили голодними, їмо жолуді та ріп'яники, сіяти нічим, посівматеріалу немає», «хліба залишилося тільки для себе щоб вижити, віддавати нічого», «хліба немає, немає чим виконувати плани», «члени родини пухнуть з голоду», «нереальний план», «хліб не вродив», «немає ні хліба, ні картоплі», «їмо самі жолуді і люпин» свідчить про штучно організований голод.

Газети є джерелом даних про учасників опору під час Голодомору. Їм присвячені численні «розвінчувальні» статті, нариси, замітки робсількорів. Наприклад, повідомляється, що члени Рожковицької сільради Середино-Будського району Є. Солондуха та М. Чемодур заявили, що вони у буксирну бригаду працювати не підуть, адже «хліба у селян вже немає»²³. Непоодинокими були втечі з буксирних бригад. «Де ж візьмемо хліба, коли люди кажуть нема?», – виправдовувалися втікачі з «хлібозаготівельного фронту» Менського району²⁴. У Березнянському районі секретар партосередку Болотін під час проведення хлібозаготівель кинув роботу й зник²⁵.

Однією з домінуючих тем у тогочасній місцевій пресі була критика так званих «поступок» з боку окремих голів сільських рад, колгоспів, бригадирів голодуючим. Так, у кореспонденціях Березнянської «районки» за листопад – грудень 1932 р. згадуються випадки, коли член Березнянської сільради С. Садовий не дозволив застосовувати хлібозаготівельним бригадам репресивних заходів до так званих «злісних нездавців хліба», секретар партосередку при радгоспі «Червоний хутір» Музиченко відкрито заявив, що «куркулів зараз нема, вони вже давно розкуркулені», голови колгоспів району Ревус, Партика, Далай «ховали хліб від держави, провели злочинно обмолот»²⁶. «В кулаків лишків нема, доки їх заготовляти», – повідомляв член Сріблянської сільради Варвинського району М. В. Якименко; уповноважений Горобіївської сільради К. Коваленко, захищаючи контрактантів, обурювався: «Хліба в них немає, що ж вони будуть виконувати»; такою

¹⁹ За виконання й перевиконання хлібозаготівель. *Колгоспна праця*. Мена. 20 січня 1932 р. № 8. С. 2.

²⁰ Кращих ударників преміювали. *Коллективіст-ударник*. Недригайлів. 15 лютого 1932 р. № 18. С. 1.

²¹ Борців за хліб премійовано. *Соціалістичний наступ*. Сновськ. 3 березня 1932 р. № 24. С. 2.

²² Передовиків хлібозаготівельного фронту – премійовано. *Нове село*. Ніжин. 29 січня 1932 р. № 12. С. 1.

²³ Куркульські агенти. *Конопляр С-Будщини*. Середино-Буда. 26 жовтня 1932 р. № 78. С. 2.

²⁴ Горбенко й Скляр потурають куркулів. *Колгоспна праця*. Мена. 5 січня 1933 р. № 5. С. 2.

²⁵ Агентам куркулів не місце в лавах партії. *За більшовицькі темпи*. Березна. 6 грудня 1932 р. № 106. С. 1.

²⁶ Агентам куркулів, зривщикам хлібозаготівлі – в органах пролетарської диктатури місця нема. *За більшовицькі темпи*. Березна. 3 грудня 1932 р. № 105. С. 1; Агентам куркулів не місце в лавах партії. *За більшовицькі темпи*. Березна. 6 грудня 1932 р. № 106. С. 1.

ж була реакція члена Подільської сільради В. І. Мотренка²⁷. Звісно, ці люди були відсторонені від виконання своїх обов'язків, більшість з них отримали тавро «агент куркуля», їхні справи були передані до слідчих органів з обвинуваченням «за відсутність рішучої боротьби з куркулем, ганебне відставання хлібозаготівель та систематичне невиконання політично-господарських планів».

Більшість районних газет Чернігівщини фіксує антирадянську агітацію: проти комуністичного режиму загалом (у Роменському районі), колективізації та колгоспів (Бахмацькому, Городнянському, Малодівицькому, Варвинському, Прилуцькому, Сновському районах), хлібозаготівлі (у Борзнянському, Буринському, Дмитрівському, Ічнянському, Недригайлівському, Остерському, Середино-Будському, Талалаївському районах), посівної кампанії (Недригайлівському районі), контр-актації (у Бобровицькому районі).

Про «контрреволюційне саботування» повідомляють газети Буринського, Новгород-Сіверського, Путивльського, Роменського, Талалаївського та інших районів. Про підпали колгоспного майна або ж так звану «куркульську шкідницьку роботу» йдеться на сторінках газет Буринського, Добрянського, Остерського, Ріпкинського районів.

Місцеві газети висвітлювали випадки збройного спротиву: фізичний опір хлібозаготівельним бригадам (Дмитрівський район), замах на вбивства «буксирників» (Носівський, Остерський, Путивльський, Середино-Будський райони), вбивства активістів хлібозаготівель (Бобровицький, Буринський, Коропський, Корюківський, Малодівицький, Ніжинський, Новгород-Сіверський, Олишівський, Роменський райони), голів сільрад (Варвинський, Конотопський, Коропський райони), голів колгоспів (Ріпкинський район), уповноважених з хлібозаготівель від РПК (Козелецький район).

Простої фіксації у пресі фактів спротиву для режиму було недостатньо. Від редакцій районних газет вимагалось «організувати маси на боротьбу за подолання опору», викривати «негативні явища та маневри класового ворога»²⁸. У вже згаданому листі М. Хатаєвича вимагалось від районних газет не тільки оперативно оприлюднювати судові рішення, а й популяризувати репресії, надавати пояснення «їх величезної та виховної ваги», чим сприяти організації колгоспників на підтримку та схвалення репресивних заходів²⁹.

Районна преса сповіщала про присудження та виконання вироків з найвищою мірою соціалістичного покарання (розстріл), обласна газета – про політично найважливіші з розстрільних справ³⁰. Висвітлення судових справ так званих «переродженців», «посібників куркуля» з-поміж членів партії та керівництва колгоспів у районній пресі набуло особливої популярності після чергової хвилі листопадово-грудневих 1932 р. постанов компартії щодо посилення репресивних заходів за невиконання хлібозаготівельних планів. Газети негайно публікували інформацію про арешти саботажників, притягнення їх до суду та судові вирoki³¹. Особливої уваги вимагалось приділяти в районній пресі публікаціям показових розвінчувань «куркульських агентів» з партійними квитками³². Зрештою, після кожного показового засідання виїзної судової бригади її рішення майже повністю передруковувала районна газета³³. Зазвичай суди у «хлібних справах» виносили суворі

²⁷ Кулацький агент – уповноважений сільради. *Соціалістичний наступ*. Варва. 18 лютого 1932 р. № 17. С. 1; «Вовк у овечій шкурі». *Соціалістичний наступ*. Варва. 18 лютого 1932 р. № 17. С. 1; Грас в кулацьку дудку. *Соціалістичний наступ*. Варва. 29 лютого 1932 р. № 21. С. 2.

²⁸ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5285. Арк. 48, 59.

²⁹ Хатаєвич М. До всіх редакторів обласних і районних газет. До обкомів і райкомів КП(б)У. *Робелькор-ударник*. 5 січня 1933 р. № 1. С. 1.

³⁰ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 18. Арк. 85.

³¹ Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Р. Пиріг. Київ: Політвидав України, 1990. С. 264, 276.

³² Там само. С. 276.

³³ Тимошик М. Усталена версія та прихована правда про радянську колективізацію: на матеріалах сіл

вироки – розстріли, багаторічні ув'язнення в концтаборах з конфіскацією усього майна, що прирікало на голодну смерть членів родин засуджених, і мали на меті залякування тих, хто ще залишався на волі. Це «живі» невичерпні матеріали, що дозволяють відтворити долі жертв комуністичного режиму. Такі дані є цінними для вивчення діяльності виїзних сесій районних і обласних судів та прокуратури, дослідження персональної участі суддів у репресіях проти українців під час Голодомору.

Районна преса є унікально цінною для вивчення режиму «чорних дощок» – репресивного елементу механізму Голодомору, що полягав в адміністративній та соціально-економічній ізоляції сіл, сільрад, колгоспів та індивідуальних селянських господарств. Нині місцева періодика залишається чи не єдиним достовірним джерелом з історії застосування «чорних дощок» щодо конкретного об'єкта під час Голодомору-геноциду³⁴. Списки колгоспів, сіл, сільрад, районів, що потрапили на «чорну дошку», в обов'язковому порядку регулярно друкувалися у обласній та районній пресі, лишаючи докази злочинної діяльності творців Голодомору.

З часу встановлення в Україні радянської влади і до листопада 1932 р. термін «чорна дошка» використовувався переважно в агітаційно-пропагандистській літературі як засіб громадського осуду, що формував негативну думку навколо осіб, занесених на неї. Після прийняття комуністичним режимом у листопаді–грудні 1932 р. низки постанов щодо посилення заходів із хлібозаготівельної роботи в УСРР, термін «чорна дошка» набув нового трагічного значення. Відтоді встановлений «чорнодощечний» режим був спрямований на фізичне винищення українських селян. Головною метою місцевих газет стало розгортання політичної, організаційної та партійно-масової роботи щодо виправдання запровадження такого геноцидного заходу. Досягнути публічного осуду, налаштувати вороже, організувати тиск громадської думки на колгосп, село, сільраду, що перебувало на «чорній дошці» – було головним завданням районної періодики у впровадженні режиму «чорних дощок».

Під час Голодомору деякі райпарткоми та райвиконками приймали додаткові постанови щодо публікації у районній газеті «чорних дощок» зі списками відсталих у виконанні плану хлібозаготівлі колгоспів, сільрад, окремих населених пунктів та навіть конкретних осіб. У Чернігівській області такі постанови були прийняті у Буринському, Дмитрівському, Ніжинському, Талалаївському, Чернігівському районах. Проте у всіх без винятку 36-ти місцевих газетах області знаходимо «чорні дошки». Зокрема, у пресі Чернігівщини 1932–1933 рр. виявлено 422 статті, присвячені цьому репресивному заходу комуністичного режиму. Цей матеріал допоможе розширити (кількісно та якісно) наявний сьогодні перелік об'єктів, занесених на «чорну дошку», а отже, відновити історію страшних подій 1932–1933 рр., окремих населених пунктів та людських доль Чернігівщини.

Періодика 1932–1933 рр. слугує цінним джерелом для вивчення процесу виживання населення під час Голодомору-геноциду. Оскільки преса систематично висвітлювала діяльність хлібозаготівельних буксирних бригад та їхні рейди з вилучення збіжжя, в її об'єктив потрапляли пов'язані з цим схованки зерна – «хитрощі», до яких вдавалися селяни, щоб вижити. Сількори в деталях описували, як селяни під ризиком страти збирали чи різали колоски на колгоспних полях. Таку інформацію у пресі Чернігівщини варто шукати під заголовками: «Куркульських стригунів покарано», «За зріз колосків суд покарав», «Злодія впіймали на гарячому», «Не дамо ворогам нищити колгоспний урожай», «Винахідники», «Кращий

тодішніх Носівського та Лосинівського районів. *Сіверянський літопис*. 2015. № 5. С. 29.

³⁴ Папакін Г. «Чорна дошка»: антиселянські репресії (1932–1933). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. С. 26.

досвід боротьби за хліб – на всі кутки», «Хліб замурував у грубу». Ці дописи, в першу чергу, мали за мету залякати населення.

Голод був причиною поширення Україною низки неінфекційних та інфекційних захворювань, що сприяли масовій смертності. Про те, які населені пункти та якою мірою хворіли, повідомляє районна преса, що за тогочасною практикою друкувала звернення до населення «з метою охорони району від поширення інфекційних хвороб». Це були характерні для тривалого голодування та зниження імунітету на ґрунті недоїдання захворювання.

З районної періодики Чернігівської області 1932–1933 рр. дізнаємося, що: епідемії висипного тифу (інша назва якого «голодний тиф») охопили села Бобровицького, Менського, Малодівицького, Варвинського, Роменського, Коропського, Корюківського, Путивльського, Понорницького, Сновського, Городнянського, Ріпкинського, Ніжинського, Козелецького, Шосткинського, Борзнянського, Бахмацького, Прилуцького, Новгород-Сіверського районів; черевним тифом хворіли в селах Недригайлівського, Коропського, Бобровицького, Остерського, Добрянського районів; у Носівському, Остерському, Городнянському, Добрянському районах панувала дизентерія; у Варвинському, Роменському, Бобровицькому, Остерському, Буринському, Корюківському, Глухівському, Добрянському, Середнобудському, Ніжинському районах швидко поширювалася віспа; чумою хворіли в селах Семенівського району; надпотужна епідемія скарлатини прокотилася Ріпкинським та Остерським районами; охоплені різачкою (кривава діарея) були населені пункти Варвинського, Корюківського, Добрянського районів.

Деякі з перерахованих захворювань були спричинені вживанням у їжу небезпечних для життя сурогатів, що викликали захворювання на різні кишкові хвороби й призводили до смерті. Серед таких – отруєння маточними ріжками злакових культур. Борошно, перемелене разом з такими ріжками зерна (хвороба злакових на етапі дозрівання зерна, що теж має промовисту назву – «голодне жито»), непридатне для випікання хліба. Отруєння маточними ріжками були зафіксовані у Варвинському, Бобровицькому, Остерському, Корюківському, Козелецькому районах.

Районна преса УСРР 1932–1933 рр. не дає прямих відповідей на основні питання Голодомору-геноциду. Однак вона несе значне інформативне навантаження про суспільно-політичні події того часу, насичені фактами, прізвищами, статистичними даними. Газети Чернігівщини містять джерельний потенціал з ключових тем Голодомору-геноциду – проведення хлібозаготівель, збору насіннєвого матеріалу, мірчука, що у 1932–1933 рр. були елементами примусового вилучення хліба. Наявний масив інформації проливає світло на діяльність низових виконавців хлібозаготівель, застосування репресивних заходів до так званих «злісних нездавців хліба». Районна періодика висвітлює опір комуністичному режиму, методи виживання під час Голодомору-геноциду, розповсюдження інфекційних та неінфекційних захворювань. Більш детальне дослідження вказаних напрямків у пресі допоможе розширити знання з історії Голодомору-геноциду загалом та дозволить значно поглибити розуміння регіональних аспектів досліджуваної теми зокрема.

References:

Ahentam kurkuliv, zryvshchychkam khlibozahotivli – v orhanakh proletarskoi dyktatury mistsia nema [Agents of the kulaks, disruptors of grain procurement – there is no place in the organs of the proletarian dictatorship]. (1932). *Za bilshovytski tempy*, 105, 1.

Ahentam kurkuliv ne mistse v lavakh partii [Kulak agents have no place in the ranks of the party]. (1932). *Za bilshovytski tempy*, 106, 1.

Bortsiv za khlib premiiovano [Fighters for bread were awarded]. (1932). *Sotsialistychnyi nastup*, 24, 2.

Vovk u ovechii shkuri [A wolf in sheep's clothing]. (1932). *Sotsialistychnyi nastup*, 17, 1.

German, I. (2003). Zaporizka presa 20–40–kh rr. 20 st.: zhanrovo–stylovi osoblyvosti [The Zaporizka press of 1920–1940: genre and stylistic peculiarities]. *Extended abstract of Candidate's thesis (Sciences in Philology: 10.01.08)*. Kyiv, Ukraine: Institute of Journalism Kyiv Taras Shevchenko National University Institute.

Horbenko y Skliar poturaiut kurkulevi [Gorbenko and Sklyar indulge the kulaks]. (1933). *Kolhospna pratsia*, 5, 2.

Hraie v kulatsku dudku [He plays in the kulak's pipe]. (1932). *Sotsialistychnyi nastup*, 21, 2.

Do vsikh obkomiv i raipartkomiv, do redaktoriv tsentralnykh i oblasnykh hazet [To all regional committees and district party committees, to editors of central and regional newspapers]. (1933). *Robselkor-udarnyk*, 3, 1.

Za vykonannia y perevykonannia khlibozahotivel [For fulfillment and overfulfillment of grain procurement]. (1932). *Kolhospna pratsia*, 8, 2.

Kostiv, M. (2017). Antyrelihiina propahanda na shpaltakh presy Chernihivshchyny na pochatku 30-kh rokiv XX st. [Anti-religious propaganda in the press of Chernihiv region in the early 30s of the twentieth century]. *Literatura ta kultura Polissia*, 88, 194–202.

Kostiv, M. (2018). Khlibozahotivelna kampaniia 1932 roku na Chernihivshchyni (za materialamy mistsevoi presy) [Grain procurement campaign 1932 in Chernihiv region (on the basis of local press)]. Proceedings of the International Scientific Conference «Artificial famines in Ukraine in the twentieth century», 165–170.

Krashchykh udarnykyv premiiuvaly [The best doers were awarded]. (1932). *Kolektyvist-udarnyk*, 18, 1.

Kulatskyi ahent – upovnovazhenyi silrady [The kulak agent is the authorized representative of the village council]. (1932). *Sotsialistychnyi nastup*, 17, 1.

Kurkulski ahenty [Kulak agents]. (1932). *Konopliar S-Budshchyny*, 78, 2.

Papakin, H. (2013). «Chorna doshka»: antyselianski represii (1932–1933) [«Black boards»: anti-peasant repressions (1932–1933)]. Kyiv, Ukraine : In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy.

Peredovykyv khlibozahotivelnoho frontu – premiiovano [Leaders of the grain procurement front – awarded]. (1932). *Nove selo*, 12, 1.

Pyrih, R. (Ed.). (1990). Holod 1932–1933 rokiv na Ukraini: ochyma istorykyv, movoiu dokumentiv [The famine of 1932–1933 in Ukraine: through the eyes of historians, in the language of documents]. Kyiv, Ukraine : Polityvydav Ukrainy.

Pidnesty robotu raionnoi ta silskoi presy v borotbi za khlib, za orhanizatsiino-hospodarche zmitsnennia kolhospiv [To raise the work of the district and village press in the struggle for bread, for the organizational and economic strengthening of collective farms]. (1933). *Sotsialistychnyi nastup*, 2, 2–3.

Popova, O. (2013). Funktsionuvannia hazetnoi periodychnoi presy Radianskoi Ukrainy (kinets 1920–kh–1930–kh rr.): tendentsii, mekhanizmy, praktyky [Newspaper network functioning in the Soviet Ukraine (end of 1920–1930): trends, mechanisms and practices]. *Hileia*, 1, 53–59.

Rudyi, G. (2008). Periodyka Ukrainy 1917–1940 rr. yak istorychne dzherelo [Periodicals of Ukraine in 1917–1940: as a historical source]. *Bibliotechnyi visnyk*, 1, 29–35.

Sypchenko, I. (2015). Raionna presa Sumshchyny 30-kh rr. KhKh st. yak zasib ideolohichnoho vplyvu na masy [The press of Sumy region in 30's years of. Twentieth century as a means of ideological influence on masses]. *Obraz*, 1, 130–137.

Sypchenko, I. (2014). Fenomen «voroha narodu» u mistsevii presi Sumshchyny 30-kh rr. XX stolittia: osoblyvosti kultyvuvannia ta evoliutsiia obrazu [The phenomenon of «enemy of the people» in the local press of Sumy region in 30's of the twentieth century: the peculiarities of cultivation and evolution of the image]. *Obraz*, 15, 122–129.

Tymoshyk, M. (2016). Mistseva presa yak chynnyk komunizatsii ta denatsionalizatsii ukrainskoho sela dovoiennoi doby [Local press as the way to communise and denationalise a Ukrainian village in a pre-war period]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, 164–178.

Tymoshyk, M. (2017). Raionni hazety yak orhanizatory silkorivskoho rukhu v umovakh stverdzhennia v Ukraini komuno-bilshovytskoi systemy [Local press staff: experiencing lessons of totalitarian journalism]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, 215–222.

Tymoshyk, M. (2015). Ustalena versiiia ta prykhovana pravda pro radiansku kolektyvizatsiiu: na materialakh sil todishnikh Nosivskoho ta Losynivskoho raioniv [Ascertained version and concealed truth about soviet collectivization (based on the archive matter of villages of former Nosivka and Losynivka district)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, 18–33.

Ulianova, K. (2009). Presa Luganshchyny 1917–1938 rokiv: stanovlenn'ya ta osnovni tendentsiyi rozvytku [Press of the Lugansk region of 1917–1938: establishment and the main tendencies of development]. *Ph.D. thesis (Sciences in the theory and history of journalistic: 27.00.04)*. Zaporozhzhia, Ukraine : Classical private university.

Khatayevich, M. (1933). Do vsikh redaktoriv oblasnykh i raionnykh hazet. Do obkomiv i raikomiv KP(b)U [To all editors of regional and district newspapers. To regional committees and district committees of KP(b)U]. *Robselkor-udarnyk*, 1, 1.

Tsentrálny derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy) – Central State Archive of the Supreme Bodies of Government and Administration of Ukraine (CSASBG of Ukraine). F. 1. Op. 16. Spr. 18.

TsDAGO Ukrainy – CSASBG of Ukraine. F. 1. Op. 20. Spr. 4183.

TsDAHO Ukrainy – CSASBG of Ukraine. F. 1. Op. 20. Spr. 4184.

TsDAHO Ukrainy – CSASBG of Ukraine. F. 1. Op. 20. Spr. 5285.

TsDAHO Ukrainy – CSASBG of Ukraine. F. 1. Op. 20. Spr. 5384.

TsDAHO Ukrainy – CSASBG of Ukraine. F. 1. Op. 20. Spr. 5488.

TsDAHO Ukrainy – CSASBG of Ukraine. F. 1. Op. 20. Spr. 5754.

TsDAHO Ukrainy – CSASBG of Ukraine. F. 1. Op. 20. Spr. 5870.

TsDAHO Ukrainy – CSASBG of Ukraine. F. 1. Op. 20. Spr. 6216.

Лук'янець Катерина Юрїївна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту дослідження Голодомору філіалу Національного музею Голодомору-геноциду (вул. Лаврська, 3, м. Київ, 01015, Україна).

Lukianets Kateryna Yu. – Ph.D. in Historical Sciences, Senior Researcher of Holodomor Research Institute of National Museum of the Holodomor-Genocide (3 Lavrska Str., Kyiv, 01015, Ukraine).

E-mail: sharlotakorde@gmail.com

SOVIET DISTRICT PRESS OF CHERNIHIV REGION IN 1932–1933: SOURCE STUDY ASPECT

The purpose of the study is to analyze the Soviet district press of 1932–1933 as a source of studying the history of the Holodomor-genocide on the example of local press of Chernihiv region. The methodological basis of the study are the principles of historicism, objectivity, complexity and systematics. General scientific (classification,

systematization, complexity) and special-historical (problem-chronological, retrospective, structural-functional, statistical) methods were used to perform the set tasks. The scientific novelty lies in the development of a topic that has not received comprehensive coverage in the historical scientific literature. The main informative directions in the district press of Chernihiv region are singled out and their qualitative indicators are established. That may be useful for studying the Holodomor-genocide. The analysis of the soviet district press of the Chernihiv region makes it possible to study various aspects of the events of 1932–1933 as a crime of genocide of Ukrainians. Local periodicals contain a rich source of potential from the processes of forced seizure of food crops from peasants, the so-called grain procurement, potato procurement, harvesting seeds, etc., which in 1932–1933 were tools for the genocide of Ukrainians. Local periodicals is a rich source of the processes of forced confiscation of food crops from peasants, the so-called grain procurements, potato procurements, collection of seeds, etc., which in 1932–1933 were tools for the genocide of Ukrainians. The press is also reflect the activities of people who confiscated bread from peasants; resistance of Ukrainians to the communist regime; application of political repressions against the Ukrainian people; ways of survival during the Holodomor-genocide.

Key words: Holodomor, Chernihiv region, local press, historical source.

Дата подання: 23 червня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 3 серпня 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Лук'янець К. Радянська районна преса Чернігівщини у 1932–1933 роках: джерелознавчий аспект. *Сіверянський літопис*. 2020. № 4. С. 131–141. DOI: 10.5281/zenodo.4018438.

Цитування за стандартом APA

Lukianets, K. (2020). Radianska raionna presa Chernihivshchyny u 1932–1933 rokakh: dzhereloznavchyi aspekt [Soviet district press of Chernihiv region in 1932–1933: source study aspect]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, 131–141. DOI: 10.5281/zenodo.4018438.

